

ARKEOLOGGRUPPEN AB, RAPPORT 2018:40

ARKEOLOGISK UNDERSÖKNING
I FORM AV SCHAKTNINGSÖVERVAKNING

Åstråket, Örebro

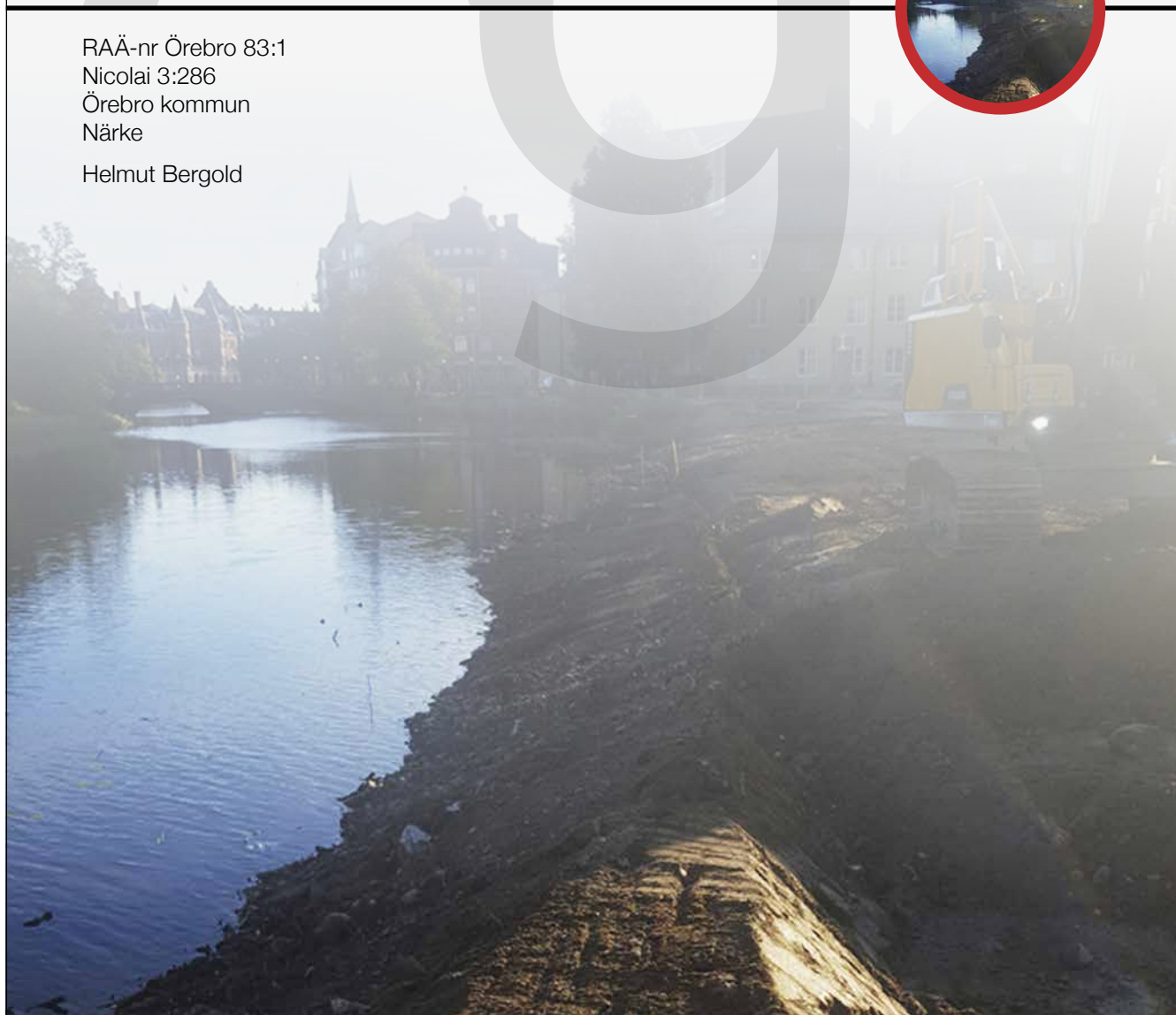
RAÄ-nr Örebro 83:1

Nicolai 3:286

Örebro kommun

Närke

Helmut Bergold

ARKEOLOGGRUPPEN I ÖREBRO AB
Radiatorvägen 11 702 27 Örebro
Telefon 019-60904 10

www.arkeologgruppen.se
arkeologgruppen@arkeologgruppen.se

Översigtskarta över Örebro län med platsen för
Örebro markerat i rött.

© 2018 Arkeologgruppen AB

Arkeologgruppen rapport 2018:40

Författare Helmut Bergold

Grafisk form Nina Balknäs@Högtorps Diverse

Omslagsfoto Ledningsschaktet från väster.

Foto Arkeologgruppen AB om inte annat anges i figurtexten.

Kartor ur allmänt kartmaterial, © Lantmäteriet Dnr R50223371_180001

ARKEOLOGGRUPPEN AB, RAPPORT 2018:40

ARKEOLOGISK UNDERSÖKNING
I FORM AV SCHAKTNINGSÖVERVAKNING

Åstråket, Örebro

RAÄ-nr Örebro 83:1
Nicolai 3:286
Örebro kommun
Närke

Helmut Bergold

Lst dnr 431-1605-2018

Tekniska och administrativa uppgifter

Län	Örebro
Kommun	Örebro
Landskap	Närke
Socken	Örebro
Kvarter	Nicolai 3:286
Fornlämningsnummer	Örebro 83:1
Lämningstyp	Stadslager
Datering	Medeltid – nyare tid

Typ av undersökning	Undersökning i form av schaktningsövakning
Länsstyrelsens beslutsdatum	2018-05-16
Länsstyrelsens diarienummer	431-1605-2018
Arkeologgruppens projektnummer	Ag2018_30

Projektledare	Helmut Bergold
Fältpersonal	Helmut Bergold, Ebba Knabe
Undersökningstid	2018-09-10 till 2018-09-14
Exploateringsyta	—
Undersökt yta	180 löpmeter
Inmätningsteknik	RTK-GPS
Koordinatsystem	SWEREF 99 TM
Höjdsystem	RH 2000

Arkiv

Arkivmaterial förvaras till vidare hos Arkeologgruppen AB.

Digitalt arkiv

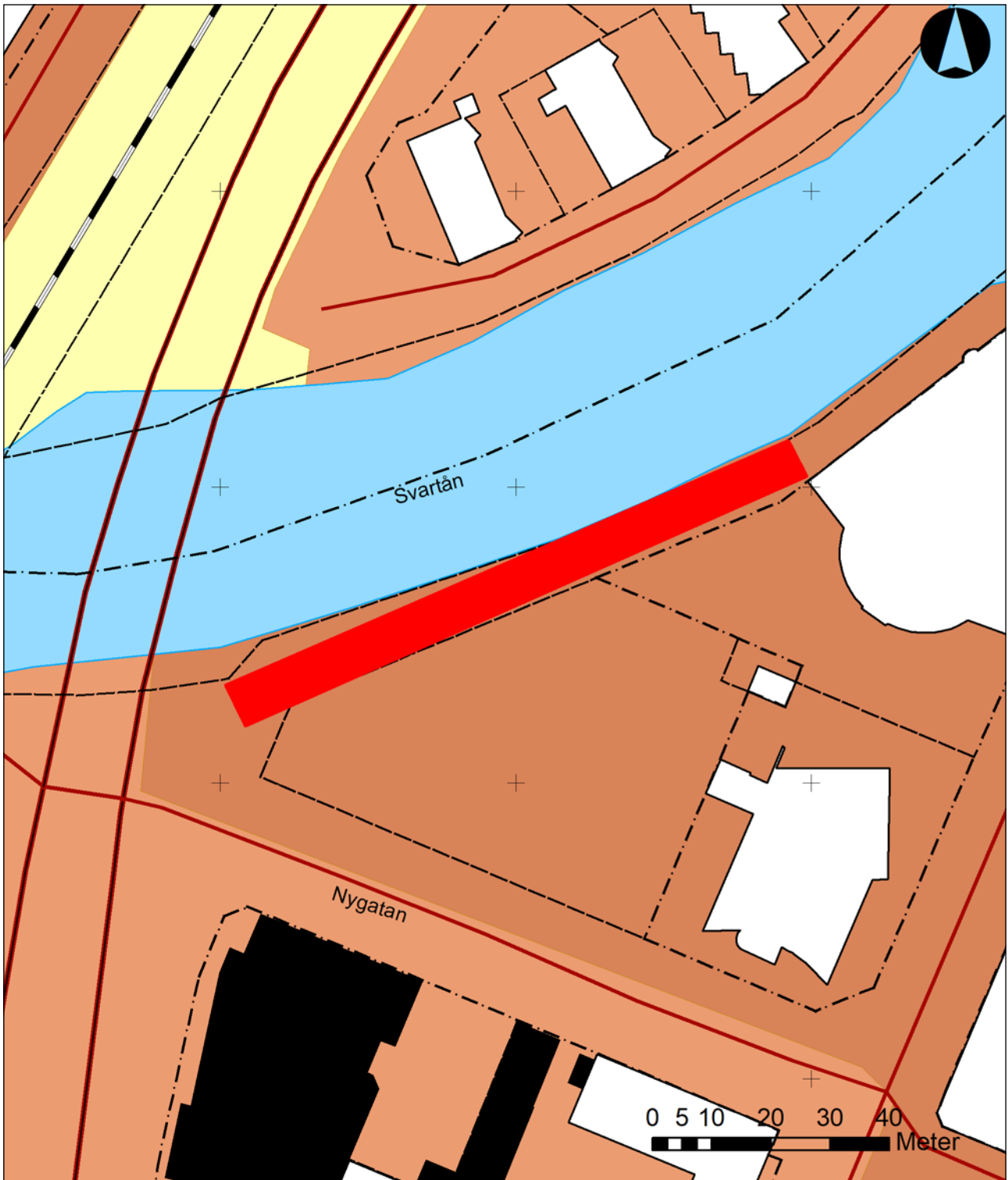
Digitala data förvaras till vidare hos Arkeologgruppen AB.

Fynd

Inga fynd gjordes.

Innehållsförteckning

Sammanfattning	5
Inledning	6
Bakgrund och kulturmiljö.....	7
Kart och arkivmaterial	7
Tidigare undersökningar.....	8
Syfte	9
Metod	9
Resultat och tolkning.....	9
Utvärdering av resultaten i förhållande till undersökningsplanen	15
Referenser	16
Bilagor	17
<i>Bilaga 1. Schaktbeskrivning</i>	17
<i>Bilaga 2. Anläggningsbeskrivningar</i>	17

Figur 1. Karta över närområdet med det aktuella arbetsområdet markerat med rött. Skala 1:1 000.

Sammanfattning

I samband med planerade byggnadsarbeten i kvarteret Klockaregården, det nya Kulturkvarteret, i centrala Örebro planeras att bygga om det gångstråk som ligger mellan kvarteret Klockaregården och Svartån. Arbetena omfattar bland annat stabilisering av åkanten, en ny gång- och cykelväg samt ny belysning.

Tidigare arkeologiska undersökningar i området och i närområdet har visat på bebyggelse från 1600–1800-tal och enstaka medeltida lämningar. Syftet var att undersöka, dokumentera och tolka de arkeologiska lämningar som eventuellt skulle påträffas vid schaktningsövervakningen.

Området finns med på kartmaterial redan från år 1652 och ligger länge som obebyggd mark. År 1795 anlades ett bryggeri och bränneri på platsen. Detta kom på ett tydligt sätt att dominera de arkeologiska resultaten, då inte minst rikligt med glasspill fanns längs åns strand.

Schaktet som löpte längs strandkanten till Svartån var cirka 180 meter långt. Stratigrafin var tydligt omrörd av tidigare schaktningsarbeten och ledningsdragningar, särskilt i början och slutet av schaktet, i öster och väster. Schaktet innehöll omfattande utfyllnadslager och naturlig marknivå fanns endast delvis längs schaktets södra kant.

I schaktet kunde en timmerkonstruktion konstateras, en kraftig stockbädd (A217). Den bestod av 14 parallellt liggande stockar om cirka 0,3 meter i diameter. Den var omkring 28 meter lång och med en synlig bredd om 4 meter. Den har fungerat som underlag för en byggnad eller kajkonstruktion, troligen en till bryggeriet hörande byggnad.

Figur 2. Vattenpolo i Svartån, kampen pågår i vattnet precis utanför vårt ledningsschakt. En rad olika byggnader som sträcker sig ända ut till åkanten kan noteras. ÖLM-94.11.469-1. Fotograf: Nils Lindström.

Inledning

I samband med planerade byggnadsarbeten i kvarteret Klockaregården, det nya Kulturkvarteret, i centrala Örebro planerar Örebro kommun att bygga om det gångstråk som ligger mellan kvarteret Klockaregården och Svartån. Arbetena omfattar bland annat stabilisering av åkanten, en ny gång- och cykelväg samt ny belysning. Arbetena innebär både djupare schaktning och mer ytliga markarbeten. Arbetena berör fornlämning Örebro 83:1, som utgörs av kulturlager med rester av äldre stadsbebyggelse från medeltid och framåt. Länsstyrelsen tilldelade Arkeologgruppen AB uppdraget att utföra den arkeologiska undersökningen i form av en schaktningsövervakning. Betalningsansvarig var Örebro kommun.

Bakgrund och kulturmiljö

Undersökningsområdet följer Svartåns strand i den sydvästra slutningen av rullstensåsen. Åsen är särskilt tydlig i de södra delarna, där det tidiga Örebro har anlagts. Örebro är Närkes enda medeltida stadsbildning, men exakt när Örebro blev stad är okänt. De äldsta privilegiebrevet lär vara försvunna. Stadsbildningen skedde troligen i slutet av 1200-talet och den äldsta bebyggelsen utgjordes av en långsmal sträcka längs med åsryggen (Melin Sjökvist 2011:52).

Kart och arkivmaterial

Över Örebro finns ett tämligen rikt kartmaterial. Den äldsta kartan upprättad av Johan Toring är från år 1652. Det är en enkel avbildning och visar staden med dess medeltida utformning. Den är avbildad längs med åsryggen, den är långsmal med gator i nord-sydlig riktning och inte särskilt detaljerad. Endast en handfull byggnader är markerade och mer detaljerad information om de olika områdena saknas.

Området kring kvarteret Klockaregården finns med och tillhörde alltså staden. I områdets sydöstra del finns en väg som leder mot åsen och kyrkan. I väster finns Svartån som var betydligt bredare vid den här tiden. I övrigt kan man i huvudsak se obebyggd mark.

På Erik Nybergs karta från år 1782 syns få förändringar. Den yngre kartan visar bebyggelse koncentrerad till vägen på åsen och att byggnaderna är anlagda med långsidorna mot vägen. I söder, där de aktuella ledningsschakten löper, är baktomterna obebyggda, markerade som kålgårdar och ängslyckor.

Västerut syns på kartan obebyggda tomter mot ån. I den norra delen (platsen för dagens konserthus) finns markerade träd- och kryddgårdar. I området finns också två mindre byggnader benämnda *n* och *q*. Bokstaven *n* markerar den så kallade vintertullen och *q* visar platsen för stadens södra fattighus.

År 1795 grundades Örebros första öl- och brännvinsbryggeri i kvarteret Klockaregården. Bryggeriet bedrev verksamhet på tomten fram till 1950-talet. På Nils Fredrik Vilhelm Lagerholms stadskarta från år 1823 syns läget för bryggeriet. Ytterligare en större och två mindre byggnader finns i mitten av kvarteret mot vattnet.

Det medeltida stadsnätet med sina långsmala tomter bevarades fram till branden år 1854, då fler än 60 av stadens gårdar ödelades (Melin Sjökvist 2011:52). Efter branden beslutades att en ny stadsplan skulle upprättas. Gatorna försköts, rätades ut och nya kvarter tillkom. Kvarteret Klockaregården klarade sig undan den stora branden, men området kom ändå att innefattas av den nya stadsplanen. Nygatan och Fabriksgatan var gator som tillkom, vilket skapade en ny kvartersbild.

Tidigare undersökningar

Tidigare arkeologiska undersökningar i området och i närområdet har visat på bebyggelse från 1600–1800-tal och enstaka medeltida lämningar.

En schaktningsövervakning runt en stor del av det aktuella kvarteret genomfördes våren år 2018. Schakt av varierande bredd och djup grävdes i Nygatan respektive Fabriksgatan. I huvudsak berördes äldre ledningsschakt och inget av antikvariskt intresse konstaterades.

År 2017 genomfördes en provundersökning i större delen av kvarteret Klockaregården som ett led inför skapandet av Kulturkvarteret. Sammanlagt grävdes fjorton schakt i området, vilka visade att området var kraftigt påverkat av sentida bebyggelse. I många schakt fanns byggnadsrester som genom historiska kartor och fotografier kunde kopplas till bryggeriet. Anläggningar tillhörande den äldre etableringsfasen kunde dateras kring sekelskiftet 1700–1800 och bestod av markberedning, dränering och rester av en stensyll. Dessa var fragmentariskt bevarade och störda av senare bebyggelse och ledningsschakt. I övrigt påträffades enbart rester efter yngre bebyggelse (Strengbom 2017).

Under åren 2015–2016 genomfördes en arkeologisk undersökning i form av en schaktningsövervakning längs Fabriksgatan och Nygatan. Vid Nygatan dokumenterades ett antal stolphål varav ett har daterats till 1300–1400-tal (Balknäs 2017).

Söder om kvarteret Klockaregården utfördes under åren 2011 och 2012 en arkeologisk schaktningsövervakning inom ett större område som sträckte sig från Bondegatan via Olof Palmes torg vidare mot Fabriksgatan. Kullerstensgator, kulturlager och syllstensgrunder hittades samt två stenfyllda trärännor från 1600-talet (Rönngren 2013).

Syfte

Syftet med undersökningen var att med ett vetenskapligt arbetssätt undersöka, dokumentera och tolka de arkeologiska lämningar som påträffades vid schaktningsövervakningen.

Metod

Arbetet utfördes som en schaktningsövervakning, vilket innebar att en arkeolog övervakade grävandet. Arbetet utfördes med maskin som skiktvis grävde ner till lager- och anläggningsnivå eller för ändamålet erforderligt djup. Påträffade lager och anläggningar handgrävdes i syfte att avgöra typ och funktion.

Fältdokumentationen bestod av schaktbeskrivningar, anläggningsbeskrivningar, lagerbeskrivningar och beskrivningar av stratigrafiska relationer. Fotodokumentationen skedde med digitalkamera. Inmätning gjordes med RTK-GPS och all mätdata är i SWEREF 99TM och RH2000.

Resultat och tolkning

Schaktet som löpte längs strandkanten till Svartån var cirka 180 meter långt och i huvudsak 6 meter brett. I stort kan de stratigrafiska iakttagelserna beskrivas som omrörda av tidigare schaktningsarbeten och ledningsdragningar, särskilt i början och slutet av schaktet, i öster och väster.

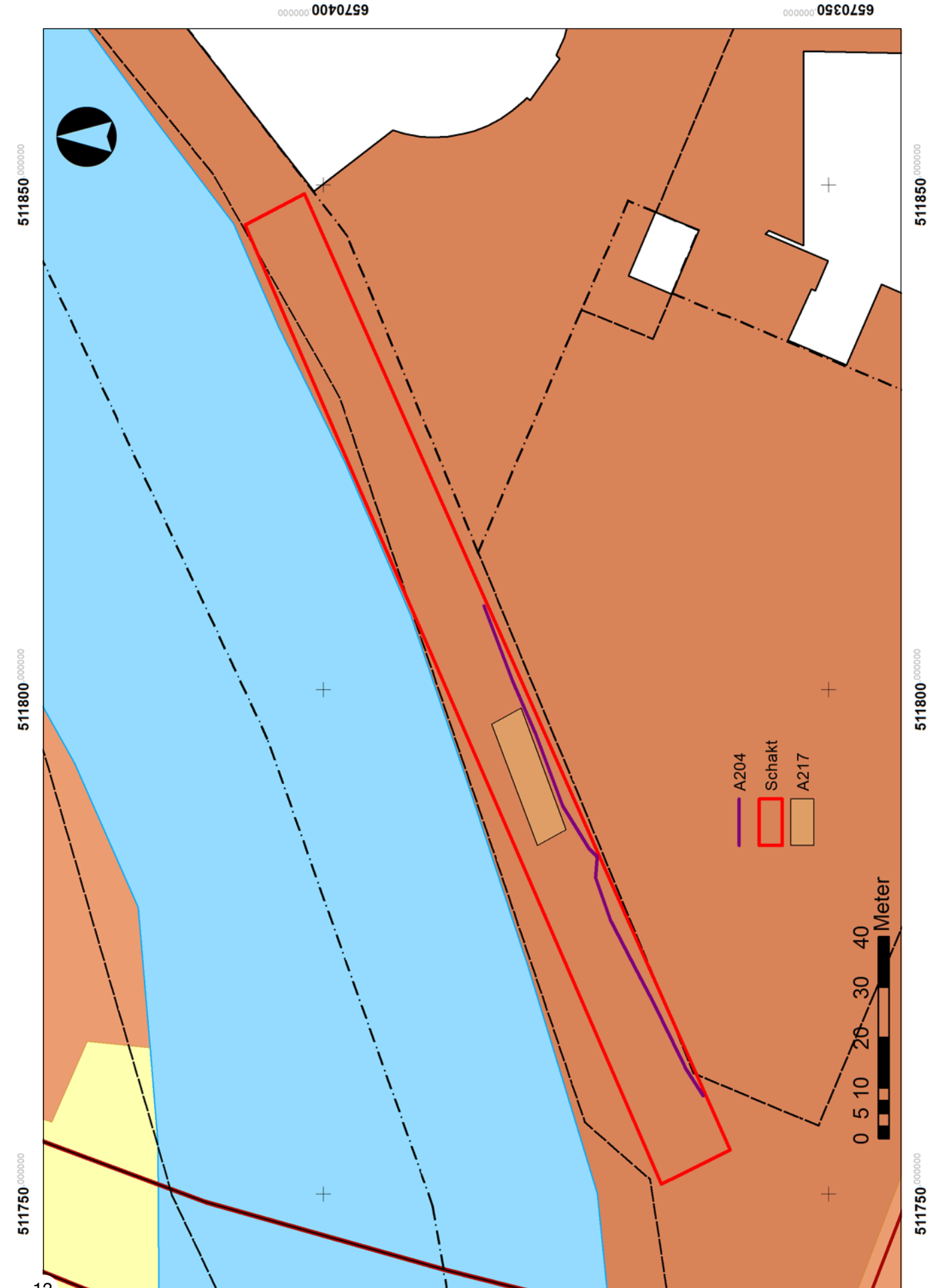
I övrigt var det omfattande utfyllnadslager. Naturlig marknivå fanns endast delvis längs schaktets södra kant. Fyllnadsmassorna härrör och har tillkommit i samband med bryggeriets anläggande och verksamhet, bland annat märks rikligen med dumpat glas i det som idag utgör åkanten. I schaktet kunde en timmerkonstruktion konstateras, en kraftig stockbädd (A217).

Stockbädden A217, bestod av 14 parallellt liggande stockar om cirka 0,3 meter i diameter. De var tätt fogade och låg i ett blandat material av lera och påförda massor. Den var cirka 28 meter lång och synlig bredd var 4 meter. Bädden har utgjort underlag för en mäktig stenfyllning med upp till 1,5 meter stora stenblock. Troligen har kombinationen med stenfyllning och stockbädden längs åkanten fungerat som fundament för en byggnad eller kajkonstruktion, troligen en till bryggeriet hörande byggnad (se figur 2). Vatten svämmade snabbt över konstruktionen, vilket hämmade dokumentationen något.

Figur 4. Sedan tidigare nergrävda ledningar i schaktets östra del.

Figur 5. Schaktplan. Stockbädden A217 centralt i ritningen samt linjen A204 som markerar den naturliga orörda bottenlerans begränsning mot utfyllt material i åkanten. Skala 1:500.

Figur 6. Från bryggeriets verksamhet dumpat glasmaterial längs åkanten.

Figur 7. Gränsen mellan den naturliga leran och i ån utfyllda partier.

Figur 9. Det snabbt från Svartån inrinnande vattnet som omgående översvämmade timmerkonstruktionen.

Utvärdering av resultaten i förhållande till undersökningsplanen

Syftet med undersökningen var att undersöka, dokumentera och tolka de arkeologiska lämningar som påträffades vid schaktningsövervakningen. Markområdet har i huvudsak tolkats som tidigare genomgrävt och återfyllt i samband med äldre ledningsdragningar, dock fanns centralt i schaktet under fyllnadsmaterialet en timmerkonstruktion. Denna dokumenterades enligt plan. Undersökningens syfte är uppfyllt och inga avvikelser gjordes från den undersökningsplan och bekräftelse som upprättades inför undersökningen.

Referenser

Tryckta källor

- Balknäs, N. 2017. *Örebro i fjärran tider*. Arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning. Arkeologgruppen AB rapport 2017:74.
- Bergold, H. 2018. Kvarteret Klockaregården. Arkeologgruppen AB Rapport 2018:39.
- Melin, B. & Sjökvist, H. 2011. *Centrala Örebro. Fördjupad riksintressebeskrivning*. Stiftelsen Kulturmiljövård rapport 2011:52.
- Rönngren, J. 2013. *Fjärrkyla i södra Örebro*. Arkeologgruppen AB Rapport 2013:03.
- Strengbom, E. 2017. *Kvarteret Klockaregården*. Arkeologgruppen AB Rapport 2017:71.
- Waldén, B. 1945. *Örebro genom tiderna*. Stockholm 1945.

Kartor och arkivmaterial

HISTORISKA LANTMÄTERIAKTER

Lantmäteristyrelsens arkiv

- Geometrisk avritning 1652, akt S73-1:1
- Grundritning över Örebro 1782, akt S73-1:8
- Karta Örebro stad 1822, akt S73-1:14
- Stadsplan, Örebro stad 1879, akt 18-ÖRE-247

Lantmäterimyndigheternas arkiv

- Geometrisk avritning 1683, akt 1880k-D6
- Karta, Örebro stad 1823, akt 1880k-D72
- Karta, Örebro stad 1844 med tillägg från 1854, akt 1880k-D82

WEBBMATERIAL

- Örebro läns museums digitala fotoarkiv. <http://www.olm.se/lar-och-upptack/foto.html> 201-09-24

Bilagor

Bilaga 1. Schaktbeskrivning

SCHAKT 1

Schaktet löpte i närmast öst-västlig riktning längs strandkanten till Svartån, det var cirka 180 meter långt och i huvudsak 6 meter brett. I stort kan de stratigrafiska iakttagelserna beskrivas som omrörda av tidigare schaktningsarbeten och ledningsdragningar. Längst i väster fanns omfattande sentida störningar. Ursprunglig marknivå sluttar svagt mot ån för att de närmaste 1,5 meterna falla brant. Schaktet innehöll omfattande utfyllnadslager och naturlig marknivå fanns endast delvis längs schaktets södra kant. Den utgjordes då av lera och återfanns omkring 0,5 meter under dagens marknivå. I schaktets centrala delar utgjordes fyllnadsmassorna av rivningsmaterial där särskilt tegel, lera och murbruk noterades.

Bilaga 2. Anläggningsbeskrivningar

A204. Naturlig lera i botten. Den på planen markerade gränsen för A204 utgörs av naturlig marknivå mot åkanten.

A217. Stockbädd. 28X4 meter (Ö-V). Den bestod av 12 till 14 stockar med en varierande längd mellan 4 och 6 meter. Stockarnas diameter var 0,25-0,3 meter och de var obearbetade. Bäddens bredd uppgick till 4 meter och sträckte sig ända ut till dagens vattenflöde. Den var anlagd på lera och utfyllnadsmaterial. På stockbädden och inom dess begränsning fanns en stenfyllning i två till tre skift med upp till 1,5 meter stora stenblock.

Arkeologgruppen AB

RAPPORT 2018:40

